

Петрова Ірина Анатоліївна – кандидат технічних наук,
доцент, професор кафедри гуманітарних
та економічних дисциплін Харківського національного
університету внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ОЦІНЮВАННЯ ВИСНОВКУ СУДОВО-ТОВАРОЗНАВЧОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Розглянуто особливості вивчення висновку судово-товарознавчої експертизи та можливості використання його як джерела доказів у справі.

Ключові слова: судово-товарознавча експертиза; висновок експерта; оцінювання висновку; джерело доказів; процесуальні норми; методика дослідження; об'єкт дослідження.

Рассмотрены особенности изучения заключения судебно-товароведческой экспертизы и возможности использования его как источника доказательств по делу.

Ключевые слова: судебно-товароведческая экспертиза; заключение эксперта; оценка заключения; источник доказательств; процессуальные нормы; методика исследования; объект исследования.

The article is devoted to the issues of conclusion of forensic and commodity examination and opportunities to use it as a source of evidence in the case.

Keywords: forensic and commodity expertise; expert opinion; evaluation of the conclusion; the source of evidence; procedural rules; methods of research; the object of study.

протидії злочинності ефективність роботи правоохоронців безпосередньо пов'язана з якісним рівнем засобів і методів, що знаходяться в їх розпорядженні та є досягненнями науково-технічного прогресу. Використання цих досягнень спрямоване на дотримання всіх вимог законності під час провадження кримінальних справ, підвищення рівня розкриття злочинності та забезпечення повноти й достовірності доказування.

Водночас науково-технічний прогрес посилює протидію розслідуванню з боку осіб, які зацікавлені у приховуванні істини, а це ускладнює процеси розкриття та розслідування злочинів, незважаючи на розширення арсеналу науково-криміналістичних засобів і методів, якими користуються оперативні працівники та слідчі. Дедалі досконалішими стають засоби вчинення злочинів, урізноманітнюються способи їх учинення та приховування, що ускладнює завдання, які необхідно виконувати правоохоронцям. Виконання цих завдань практично завжди потребує спеціальних знань, а це посилює роль

у доказуванні інституту судової експертизи, в якому окреме місце посідають судово-товарознавчі експертизи. Результатом експертизи є висновок експерта, правильна оцінка якого слідчим надає повноважний доказ суду в установленні істини. Питання оцінювання слідчим і судом висновку судової експертизи досліджували провідні вчені-криміналісти: Т. В. Авер'янова, Р. С. Белкін, В. М. Галкін, Ю. К. Орлов, В. А. Притузова, В. М. Прищеп, О. Р. Россинська, М. В. Салтевський, М. Я. Сегай, С. С. Толмачева та інші, однак особливості вивчення висновку судово-товарознавчої експертизи залишилися поза їх увагою.

Метою цієї статті є дослідження особливостей вивчення висновку судово-товарознавчої експертизи та можливостей використання його як джерела доказу у справі.

Результати проведених експертом-товарознавцем досліджень викладають у висновку, що є самостійним джерелом доказів у кримінальній справі. Відповідно до норм кримінально-процесуального закону, висновок експерта-товарознавця, як й інші джерела доказів, підлягає перевірці й оцінюванню для внутрішнього переконання слідчого, прокурора, суду. Оцінювання доказів є сукупністю логічних дій слідчого або суду, що спрямовані на їх детальне дослідження, та здійснюється з метою визначення якісного змісту окремого доказу шляхом порівняння його з іншими доказами, зібраними у справі.

Кожний висновок експерта, незалежно від того, на якій стадії процесу проводили судово-товарознавчу експертизу, від її класу, виду, змісту та методів дослідження, що використовував експерт, має бути обов'язково оцінений слідчим. Основні елементи такої оцінки передбачені ст. 66 Кримінально-процесуального кодексу (КПК) України, а обов'язковість оцінювання висновків експерта-товарознавця регламентує ст. 67 КПК України, в якій і визначається сутність оцінювання доказів [1].

Отриманий від експерта висновок (первинної, комплексної чи будь-якої іншої) судово-товарознавчої експертизи слідчий зобов'язаний усебічно проаналізувати та порівняти з усіма зібраними в справі доказами. Якщо слідчий не згодний з висновком експерта-товарознавця, свою незгоду він повинен мотивувати (ст. 75 КПК України). Жодні докази не мають раніше встановленої сили, й висновки експерта не мають переваг, порівняно з іншими доказами у справі. Іноді значення висновків експертів значно перебільшують, оскільки вважають: якщо вони ґрунтуються на використанні спеціальних наукових знань, то не може бути сумнівів у їх правильності. Однак, у зв'язку з об'єктивними чи суб'єктивними обставинами, висновок експерта-товарознавця може бути помилковим, необґрунтованим повністю або частково. За таких умов висновок експерта-товарознавця неодмінно має оцінювати прокурор, суд, слідчий та ін. Оцінювання висновку експерта слідчий має здійснювати з дотриманням умов чи правил, визначених законом і слідчо-процесуальною практикою. Ці правила передбачають:

1. Висновок експерта-товарознавця оцінює слідчий за внутрішніми переконаннями. Ніхто не може впливати на оцінку судження слідчого та передбачати його ставлення до висновку. Внутрішні переконання, тобто ставлення слідчого до висновку експерта, не має бути пов'язано з жодними висновками будь-кого з учасників процесу.

2. Внутрішнє переконання слідчого має бути обґрунтованим. Його переконання становлять об'єктивну основу доказу та виявляються в розумній і твердій вірі в те, що висновок експерта відповідає дійсності. Переконання слідчого ґрунтуються, передусім, на всебічному, повному й об'єктивному розгляді та аналізі всіх обставин справи у їх сукупності.

3. Оцінюючи висновок експерта-товарознавця, слідчий має чітко дотримуватися вимог закону.

4. Висновок експерта не має раніше встановленої сили, тому для слідчого він не є обов'язковим, але незгода з ним має бути мотивована відповідними постановами, ухвалами, вироком. Таким чином, закон надає слідчому свободу в оцінюванні висновку експертизи, а необхідність мотивації в разі незгоди з висновком експерта не обмежує свободу. Це цілком гарантує глибоке й об'єктивне оцінювання висновку експерта. Слідчий, оцінюючи висновок експерта-товарознавця, має керуватися загальними науковими доказами, що визначають можливість цього виду експертизи, а також установити наукову обґрунтованість і вірогідність висновку експерта-товарознавця.

5. Однією з вимог до висновку експерта є детальний опис у дослідній частині експертизи методик органолептичного, вимірювального та інших методів дослідження об'єктів експертизи. Зазначене зумовлено тим, що часто слідчий не володіє чи володіє недостатньо основними положеннями методики й техніки дослідження або випробувань під час проведення судово-товарознавчої експертизи, не знає чи недостатньо знає класифікаційні та ідентифікаційні ознаки об'єктів експертизи в їх сукупності.

6. Оцінити висновок судово-товарознавчої експертизи слідчий повинен методом аналізу та синтезу змісту всього висновку та окремих його частин (вступної, дослідної та резолютивної), а також шляхом зіставлення висновку експерта-товарознавця з іншими джерелами доказів, що стосуються одних і тих самих фактів справи.

До оцінювання висновку експерта судово-товарознавчої експертизи необхідний специфічний підхід, оскільки цей доказ отримано з використанням спеціальних знань. Для здійснення такого оцінювання слідчим виокремлюють два основні етапи [2; 3]:

I – перевірка дотримання під час призначення експертизи вимог процесуального закону;

II – оцінювання істинності, наукового обґрунтування та умотивованості висновку експерта-товарознавця.

Оцінювання висновку експерта-товарознавця слід здійснювати не ізольовано від доказів, за допомогою яких установлюють обставини розслідуваної справи, а в сукупності з ними. Перевірка й оцінювання правильності всіх доказів становлять зміст процесу доказування і служать установленню істини у справі. У зв'язку з цим, за наявності суперечностей між доказами, слідчий, прокурор чи суд зобов'язані з'ясувати їх причини. Оцінювання висновку експерта-товарознавця не є для слідчого самоціллю, тому що вона передбачає встановлення можливості використання висновку судово-товарознавчої експертизи як джерела доказів.

Незгода з висновком експерта-товарознавця має бути мотивована (ст. 75 КПК України). Такий порядок оцінювання процесуальний закон установив тільки для висновку експерта. Це зумовлюється особливостями, якими визначають умови формування висновку, і його змістом. Вони, як відомо, полягають у тому, що висновок дає експерт за дорученням слідчого чи суду. Експерт-товарознавець застосовує наукові чи інші спеціальні методи дослідження вже зібраних у справі доказів, під час дослідження він може ознайомлюватися з матеріалами справи щодо об'єкта судово-товарознавчої експертизи. За результатами досліджень експерт-товарознавець дає відповіді на поставлені питання. У сукупності ці обставини визначають специфіку одержання

висновку експерта, його юридичну природу, і цим висновок експерта відрізняється від усіх інших доказів у справі. Оцінюючи висновок експерта, слідчий, прокурор або суд мають урахувати зазначені особливості. Як і будь-які інші докази, висновок експерта-товарознавця з різними додатками (фотографіями, таблицями, розрахунками тощо) також підлягає всебічній перевірці й оцінюванню [4–6]. Слідчий (а потім і суд) повинні послідовно проаналізувати питання, з яких найбільш істотними є такі:

а) чи дотримано процесуальних норм під час підготовки, призначення та проведення судово-товарознавчої експертизи;

б) чи відповідає структура і зміст висновку вимогам процесуального закону, відомчим положенням та інструкціям;

в) чи обґрунтовані науково дослідження, проведені експертом-товарознавцем, і чи відповідають вони поставленому завданню;

г) чи відповідають висновки судово-товарознавчої експертизи даним, що містяться в дослідній частині висновку.

Перевіряючи дотримання кримінально-процесуальних норм під час підготовки, призначення та проведення судово-товарознавчої експертизи, з'ясовують питання щодо:

часу призначення (чи призначена експертиза після порушення кримінальної справи);

необхідності (чи виникла під час розслідування необхідність, підстава для призначення цього виду судово-товарознавчої експертизи);

забезпечення передбачених законом прав обвинувачуваного (підозрюваного) під час призначення та проведення експертизи;

обґрунтування часу призначення (чи обґрунтовано обрано час її призначення; чи враховано властивості товарів);

виявлення та вилучення об'єктів дослідження (чи не було допущено порушення закону під час виявлення та вилучення товарів і зразків, що підлягають експертному товарознавчому дослідженню; чи не порушено їх упаковку, якість, умови зберігання тощо);

визначення питань експерту-товарознавцю (чи відповідають питання слідчого та об'єкти дослідження спеціальним знанням експерта-товарознавця);

добору експерта-товарознавця (чи відповідає особа, призначена в справі експертом-товарознавцем, усім вимогам закону щодо судового експерта; чи є він фахівцем тієї групи товарів, знання про яку необхідні для проведення цієї експертизи; чи пояснили експерту його права й обов'язки);

аналізу діяльності експерта-товарознавця під час проведення судово-товарознавчої експертизи (чи не вийшов експерт за межі своєї компетенції; чи на всі поставлені питання відповів експерт; чи користувався експерт-товарознавець тими джерелами й даними, що відображені в матеріалах справи).

Більшість цих питань з'ясовує слідчий (суд) під час оцінювання висновку будь-якого виду судово-товарознавчої експертизи. Перевірка дотримання кримінально-процесуальних норм набуває певного значення також у зв'язку з тим, що слідчі змушені здебільшого залучати до проведення судово-товарознавчої експертизи товарознавців та інших фахівців, не пов'язаних повсякчас із судово-експертною діяльністю і, як правило, таких, що не мають значного досвіду проведення цього виду експертиз [6; 7].

Виявивши порушення кримінально-процесуальних норм, слідчий має встановити, чи вплинули ці порушення на повноту, об'єктивність і правильність висновку експерта-товарознавця і, залежно від результатів перевірки, прийняти відповідне рішення. Значення висновку для доказування також залежить від того, чи відповідає його структура нормам закону. Згідно зі ст. 200 КПК України, процесуальний документ, у якому викладено перебіг і результати досліджень, називають висновком експерта [1]. Його надають у письмовій формі, що забезпечує чіткість формулювань, знижує можливість неточностей і помилок, а також полегшує його оцінювання.

Вивчаючи зміст висновку експерта-товарознавця, слідчий має особисто ознайомитися з об'єктом судово-товарознавчої експертизи, методикою товарознавчих досліджень, науково-технічною та довідковою літературою, ДСТУ, ГОСТ, технічними умовами й іншими документами, які використовував у своїх дослідженнях експерт-товарознавець. Це дає можливість провести всебічний аналіз висновку, виявити в ньому слабкі сторони, якщо такі мають місце [2; 7].

Найважливішим на цьому етапі є оцінювання наукової обґрунтованості експертної методики та правомірності її використання у конкретному випадку, це найскладніше для слідчого, оскільки він не є фахівцем у галузі товарознавства. Крім того, нова методика часто суперечить використуванню раніше. Практики стандартизації та паспортизації методик у галузі судово-товарознавчих експертиз немає, її формування лише розпочалося, тому те, що є правильним для товарознавчої оцінки, іноді не придатне для судово-товарознавчих досліджень. Такі обставини ускладнюють оцінювання наукової обґрунтованості експертної методики та правомірності її використання. Для вирішення такої ситуації частину питань можна з'ясувати шляхом допиту експерта-товарознавця, який проводив дослідження (ст. 201 КПК України). Допит експерта може стосуватися:

роз'яснення опису перебігу дослідження, уточнення даних про ознаки, властивості товарів;

відповідності окремих досліджень загальним його результатам;

застосування конкретної методики під час дослідження товарів (зразків);

причин розбіжності висновків експерта-товарознавця з іншими доказами у справі, зокрема висновками інших експертів;

відсутності мотивування причин розбіжностей між членами експертної комісії тощо.

Також можна призначати комісійну чи повторну експертизу (ст. 75, 203 КПК України) або консультації слідчого з фахівцем чи спеціалістом (ст. 128-1 КПК України). Наведемо приклад із експертної практики. На Східно-регіональній митниці України було затримано велику партію чоловічих курток за підозрою відповідності використаного матеріалу поверхні виробів. У декларації заявлено, що куртки виготовлено із штучної шкіри [3].

У митній лабораторії хімічні дослідження зразка шкіри, зрізаного з бокового шва, підтвердили, що шкіра натуральна (позитивна реакція на білок), але не було визначено вид шкіри. Для вирішення цього питання залучено експерта-товарознавця з Харківського національного університету внутрішніх справ (ХНУВС), який провів додаткові дослідження з використанням товарознавчих знань. Проведено додаткові дослідження зразка шкіри. Органолептичним методом вивчено бахтармяну сторону зразка та виявлено волокнисту структуру. Мікроскопування підтвердило первинну думку про те, що це натуральна шкіра, та показало ознаки гістологічної будови білкових волокон дерми – її сітчастого шару. За кольором зрізу (сірувато-блакитний) було встановлено спосіб дублення – хромовий. З'ясовано, що зразок шкіри розтягується, під час натягування верхнього шару чітко можна побачити рідко розміщені точки – мерею (малюнок від видаленого волосяного покриву), що характерно для свинячого хрому. Експерт-товарознавець дійшов висновку, що куртки виготовлено з натуральної шкіри хромового дублення свинячого хрому. Другу консультацію отримано від спеціалістів шкіряного заводу АТ “Більшовик”, які підтвердили висновок експерта-товарознавця. Унаслідок спільних дій спеціалістів митної лабораторії, експерта-товарознавця ХНУВС та фахівців АТ “Більшовик” у бюджет України повернуто 30 % акцизного збору від вартості партії курток із натурального свинячого хрому [3]. Це ще раз підтверджує значення товарознавчих знань під час проведення судових експертиз.

Шляхи оцінювання висновку експерта-товарознавця встановлено кримінально-процесуальним законодавством, вони є реальною передумовою для об'єктивності та мають використовуватися слідчим під час оцінювання висновку. Вивчаючи дослідну частину висновку експерта-товарознавця, слідчий (суд) має з'ясувати:

чи є повним дослідження товарів (зразків, документів), поданих на експертизу;

чи науково обґрунтовані проведені дослідження;

чи на всі питання отримано відповіді експерта;

які результати порівняльних досліджень товарів і зразків;

чи була необхідність у застосуванні інших методів дослідження, яка причина неправильних висновків експерта;

чи було надано експерту достатню кількість об'єктів для надання висновку;

чи не викликають сумніву технічні документи, інструкції, положення, на яких ґрунтуються висновки експерта [8].

Якщо експерт-товарознавець виявив ініціативу та під час судово-товарознавчої експертизи досліджував додаткові питання, що, на його думку, мають значення для справи (ст. 200 КПК України), потрібно перевірити:

чи відповідають додатково досліджені експертом питання його спеціальним знанням;

яке вони мають значення для справи;

чи не робив він самовільної заміни завдання.

Варто також з'ясувати, які інструментальні засоби (прилади) використано, чи виникла необхідність у їх застосуванні. Якщо у справі проводять повторну експертизу, слід уточнити, чи відображені у висновку причини розбіжностей результатів досліджень первинної та повторної експертиз. Якщо висновок експерта-товарознавця ґрунтуються на фактах, установлених іншим експертом, необхідно перевірити, чи зазначено про це в дослідній частині висновку. З'ясовують також, чи встановлено під час проведення експертизи конкретні обставини, що сприяли вчиненню злочину.

Слідчий має враховувати, що загальні умови оцінювання доказів цілком стосуються і тієї частини висновку, в якій експерт-товарознавець виклав результати дослідження причин злочину (що належать до спеціальних товарознавчих знань) і рекомендації з їх усунення. Якщо він переконається в необґрунтованості рекомендацій експерта-товарознавця, то може їх відхилити, указуючи мотиви незгоди, і запропонувати інші, які, на його думку, будуть найефективнішими [3; 9].

Під час розслідування деяких кримінальних справ (наприклад, розкрадань, випуску недоброякісної, нестандартної чи некомплектної продукції) основними об'єктами товарознавчих досліджень іноді бувають не товари, а документи, що містять відомості про товари. Оцінювання таких висновків, у яких дослідження і власне висновки ґрунтуються тільки на документальних даних, має проводитися особливо ретельно. Слідчий у таких випадках зобов'язаний перевірити, чи була в експерта можливість за поданими йому документами обґрунтувати висновки про властивості товарів, умови їх зберігання, транспортування, причини утворення дефектів, як повно використовував експерт дані про товари, що містяться в документах, чи не вийшов він при цьому за межі спеціальних товарознавчих знань. Необхідно також перевірити, чи дотримувався експерт норм процесуального закону, чи є обґрунтованим висновок.

Аналіз слідчої та експертної товарознавчої практики доводить, що саме в дослідному розділі висновку під час проведення експертних досліджень й опису результатів експерти-товарознавці припускаються істотних помилок. Недостатньо докладно вказують стан штучних товарів і зразків, не викладають методики дослідження й оцінювання даних аналізу та порівняння, не дають аргументованого обґрунтування різним споживчим ознакам виробів. Подекуди висновки експерта виходять за межі ДСТУ, ГОСТ, технічних умов та інших нормативно-технічних документів. Не може бути визнано повноцінним доказом висновок експерта-товарознавця, що ґрунтується не на точних даних, а на суб'єктивному припущенні експерта, середніх нормах, розрахунках, якщо вони науково не обґрунтовані, а обрані довільно [10].

Оцінюючи висновки експерта-товарознавця, слідчий має проаналізувати:

чи відповідають вони фактам, що містяться в дослідній частині документа;

чи ґрунтуються вони на даних товарознавчої науки;

чи не суперечать висновки законам логіки;

чи відповідає послідовність висновків експерта послідовності питань, викладених у постанові слідчого;

чи мають значення для справи факти, встановлені експертом-товарознавцем.

Під час оцінювання висновку судово-товарознавчої експертизи необхідно враховувати, що товарознавчі дослідження, як правило, дають підставу для формування висновків за груповою (родовою) належністю товарів (сировини). Перевіряючи значення таких висновків для доказування, слідчий має уточнити:

чи є повним дослідження об'єктів (товарів);

чи всі необхідні ознаки виявлено під час їх розслідування;

чи не було в експерта-товарознавця підстав для встановлення в товарах (зразках) більш вузької групи ознак визначення індивідуально-конкретних властивостей, висновки про які, як відомо, мають велику цінність для доказування;

якими конкретними споживчими властивостями обґрунтовано висновок про групову належність товарів (сировини);

які методи використано для дослідження об'єктів;

чи застосовували інструментальні методи дослідження, чи тільки органолептичний;

чи правильно визначено групу досліджуваних об'єктів товару, чи відповідає вона класифікації промислових товарів.

Щоб об'єктивно оцінити та правильно використати в доказуванні висновок експерта, слідчий зобов'язаний ретельно проаналізувати не тільки підсумкову його частину, тобто висновки, а й висновок експерта в цілому. У зв'язку з цим, доказом є не тільки сама формула висновку експерта, а й весь висновок, що містить також опис "фактичного базису" та посилання на загальне правило науки. Тільки після всебічного аналізу всіх аргументів, перевірки їх повноти та правильності висновок експертизи можна використовувати як доказ у справі [2; 11].

Висновок експерта, як й інші джерела доказів (ч. 1 ст. 67 КПК України), має критично оцінювати слідчий за внутрішнім переконанням. Жодні докази, зокрема виявлені експертом (ч. 2 ст. 67, ч. 4 ст. 75 КПК України), не мають наперед установленної сили. Тому висновки експерта мають ґрунтуватися на об'єктивному дослідженні об'єктів і достовірній інформації про них, критичному оцінюванні інших фактичних даних, зібраних у справі. Досліджуючи матеріали, експерт має володіти та правильно використовувати передові науково обґрунтовані методики й науково-технічні засоби. У дослідній частині висновку експерт зобов'язаний описати послідовність логічного мислення та аналізування, які спродукували його висновки. Висновок експерта-товарознавця має оцінювати слідчий з позицій наукової методології знання та відповідності їх достовірним знанням про об'єкти дослідження. Слідчий перевіряє, чи дано відповіді на всі його питання, а також правильність організації експертизи та правомірність дій експерта. Не менш важливою є доступність викладу (опису) експертом у висновку процесу дослідження не тільки для слідчого, а й усіх інших осіб, які беруть участь у судочинстві.

Оцінюючи висновки експерта-товарознавця в сукупності з іншими матеріалами кримінальної справи, слідчому потрібно установити: чи не суперечить висновок експертизи іншим джерелам доказів; чи немає суперечностей щодо одного й того самого факту між декількома різними висновками експертів чи висновками експертів-товарознавців (у разі комісійної форми проведення експертизи).

Водночас факт наявності суперечностей ще не дає підстави для визнання висновку неправильним. Помилковість висновків експерта визначає слідчий унаслідок критичного оцінювання всіх зібраних у справі доказів і шляхом проведення різних слідчих дій (допиту експерта та інших). Слідчий (суд) може не погодитися з висновком експерта-товарознавця у разі, якщо:

висновки ґрунтуються на недостатній кількості виявлених ознак у товарах (зразках);

вивчені ознаки розтлумачено неправильно;

експерт-товарознавець необґрунтовано відмовився від використання інструментальних (лабораторних) методів дослідження або застосував методи, що не можуть дати об'єктивних результатів;

висновки ґрунтуються на дослідженнях, які цей експерт не проводив узагалі або проводили інші особи, і на це немає посилань у висновку;

експерт обмежився дослідженням не всіх поданих товарів (зразків) тощо.

Незгода слідчого з висновком експерта (ч. 4 ст. 75 КПК України) має бути мотивована в окремій постанові або у відповідній постанові про призначення повторної чи додаткової експертизи. Якщо будь-яку з експертиз у справі слідчий не вважає джерелом доказів, він має викласти мотиви під час аналізу доказів в обвинувальному висновку. Правильну та об'єктивну оцінку висновку експерта-товарознавця слідчий може дати лише за умови, що він має достатній практичний досвід роботи у розслідуванні справ і необхідний рівень спеціальних знань у відповідній галузі науки, техніки, мистецтва чи ремесла, що застосовував експерт.

Після загального оцінювання висновку судово-товарознавчої експертизи слідчий може прийняти одне з таких рішень:

1) визнати висновок експерта-товарознавця доброякісним, долучити його до зібраних доказів і використовувати під час доказування обставин справи;

2) визнати висновок експерта-товарознавця неповним чи недостатньо зрозумілим і, якщо під час допиту експерта-товарознавця не вдалося усунути недоліки, призначити додаткову судово-товарознавчу експертизу;

3) визнати висновок експерта-товарознавця необґрунтованим, таким, що суперечить матеріалам справи, і призначити повторну експертизу або провести інші слідчі дії, з метою перевірки результатів експертизи.

У постанові про призначення додаткової та повторної судово-товарознавчої експертизи слідчий має вказати підстави, за якими висновок первинної судово-товарознавчої експертизи не був прийнятий. Якщо повторну чи додаткову експертизу не призначають, мотиви незгоди викладають в обвинувальному висновку. Висновок експерта-товарознавця як джерело доказів можна вважати таким тільки за умови, якщо його одержано з дотриманням вимог процесуального закону. Він має виходити від імені особи, призначеної експертом-товарознавцем у конкретній кримінальній справі. Висновок, що містить відомості про споживчі властивості товарів, який складено особою, не призначеною експертом, не може розглядатися як джерело доказу [12].

Висновок експерта-товарознавця визнається всебічним тільки за умови, якщо під час вивчення властивостей товарів і продукції застосовували всі необхідні методи дослідження, що дали змогу вивчити матеріально-речовинні властивості об'єктів експертизи.

Аналогічно оцінюють висновки комісійних і комплексних судово-товарознавчих експертиз. Водночас у висновках комісійних експертиз установлюють наявність єдності поглядів експертів-товарознавців, які брали участь у дослідженнях товарів, природу розбіжностей у висновках. Оцінюючи комплексну експертизу, слідчому необхідно з'ясувати, як співвідносяться результати досліджень, проведених експертами різних

спеціальностей, чи немає суперечностей у висновках цих експертів, чи вони доповнюють один одного.

Слідчий, несучи персональну відповідальність за правильне вирішення справи (ст. 114 КПК України), зобов'язаний особисто (ст. 67 КПК України) оцінювати докази за власним внутрішнім переконанням. Для цього слідчому доводиться здобувати необхідні спеціальні знання, а інколи й навички, радитися зі спеціалістами, допитувати їх зі спеціальних питань тощо. Він має право допитати з усіх незрозумілих питань і самого експерта. Закон не забороняє слідчому залучати для допиту відповідного спеціаліста. Слідчий має брати участь у проведенні судово-товарознавчої експертизи й безпосередньо спостерігати процес експертного дослідження та виявлення нових фактичних даних. Аналіз слідчої практики дає підстави стверджувати, що спеціальні знання, здобуті слідчим таким чином, є достатніми для правильної та об'єктивної оцінки будь-якого висновку експерта (експертів). Усе залежить від кваліфікації слідчого та його бажання вивчити і правильно оцінити докази.

Слідчий зобов'язаний (ст. 202 КПК України) пред'явити обвинуваченому (підозрюваному) висновок експерта та інші матеріали експертизи, про що він складає протокол, у якому, крім вимог ст. 85 КПК України, зазначає пояснення, зауваження та заперечення обвинуваченого (підозрюваного) та його клопотання, відповідно до прав, передбачених ст. 197 КПК України. Закон не визначає термін, протягом якого слідчий повинен ознайомити обвинуваченого з матеріалами судово-товарознавчої експертизи. Вважаємо, що необхідно визначити в законодавчому порядку п'ятиденний термін ознайомлення обвинуваченого з матеріалами експертизи. Слідчий може ознайомити з матеріалами експертизи й інших учасників судового процесу, якщо вони подадуть обґрунтовані клопотання.

Унаслідок проведення досліджень узагальнено правила оцінювання висновку судово-товарознавчої експертизи й етапи оцінювання, розглянуто питання щодо дотримання процесуальних норм під час підготовки, призначення та проведення експертизи, що впливають на якість висновку експерта-товарознавця. Запропоновано для з'ясування наукової обґрунтованості використання конкретних методик проводити одну зі слідчих дій: допит експерта-товарознавця, призначення повторної або комплексної експертизи. Визначено особливості вивчення слідчим кожної частини висновку експерта, з яких найскладнішою є дослідна, запропоновано загальний підхід до перевірки значення висновків експертів-товарознавців для доказування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінально-процесуальний кодекс України. – Х. : Одиссей, 2009. – 240 с.
2. Скорник Н. В. Содержание заключения эксперта – объект аналитической деятельности следователя и суда / Н. В. Скорник // Криминалистика и судебная экспертиза. – 1971. – Вып. 8. – С. 126–133.
3. Стороженко В. Ф. Судебно-товароведческая экспертиза / В. Ф. Стороженко, О. В. Загуменная. – Х : Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2003. – 76 с.
4. Закатов А. А. Судебная экспертиза промышленных товаров / А. А. Закатов, Я. С. Сапошинский. – Волгоград : Выш. следств. шк. МВД СССР, 1979. – 100 с.
5. Лисиченко В. К. Использование специальных знаний в следственной и судебной практике : [учеб. пособие] / В. К. Лисиченко, В. В. Циркаль. – К. : Изд-во Киев. ун-та, 1987. – 133 с.
6. Романюк Б. В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві : [монографія] / Романюк Б. В. – К. : Нац. акад. внутр. справ України, 2002. – 196 с.
7. Россинская Е. Р. Судебная экспертиза в гражданском, арбитражном, административном и уголовном процессах / Россинская Е. Р. – М. : НОРМА, 2005. – 656 с.
8. Судебные экспертизы (возможности, подготовка материалов, назначение, оценка) / [сост. И. П. Кононенко, Г. М. Надгорный, М. Я. Сегай и др.]. – К. : РИО МВД УССР, 1981. – 291 с.

9. Толмачева С. С. Судебно-товароведческая экспертиза: Назначение и производство судебных экспертиз / Толмачева С. С. – М. : РФЦСЭ, 2002. – 68 с.

10. Букалов К. А. Использование специальных товароведческих познаний на предварительном следствии / Букалов К. А. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1982. – 97 с.

11. Прищепа В. М. Процессуальные и криминалистические основания идентификационных действий следователя / В. М. Прищепа, М. Я. Сегай // Криминалистика и судебная экспертиза : респ. межведом. сб. науч. и науч.-метод. работ. – К. : РИО МВД УССР, 1969. – Вып. 6. – С. 92–97.

12. Виноградов И. В. Экспертизы на предварительном следствии / Виноградов И. В., Кочаров Г. И., Селиванов Н. А. – М. : Юрид. лит., 1967. – 248 с.